

BASKIDA Mektup

TÜRK PSİKİYATRİ DERGİSİ'NDE YAYIMLANAN “DSM-5 TÜRKÇE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE” ADLI MEKTUBA YANIT

Sayın Yayın Yönetmeni,

Sayın Prof. Dr. Orhan Öztürk'ün Türk Psikiyatri Dergisi'nde yayımlanan yazısında beni çalışkan ve üretken bir hekim olarak tanımlaması ve DSM-5'i Türkçe'ye kazandırmamı övgüye değer bir girişim olarak nitelemesi için teşekkür ediyorum. Önsöz ve ekleriyle birlikte 452 sayfa tutan DSM-5 Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'nı, kitap A.B.D.'nde yayımlandıktan sonra, yaklaşık üç ay içinde çevirdim, dizgisini ve baskısını yaptırarak yayımlattım. DSM-III-R'yi daha araştırma görevlisi iken, DSM-IV ve DSM-IV-TR'yi de öğretim üyeliği sırasında çeviren ve yaklaşık 25 yıldır bu konuda çalışan biri olarak, çeviri dili konusunda getirilecek öneri ve eleştirilere her zaman açık olduğumu hep belirttim. Bilim dilinin de öğrendiğince Türkçe olmasının gerekli olduğuna inanan biri olarak da, özellikle kitabın bu son baskısında yeni birtakım terim önerilerim daha oldu. DSM-III-R'yi çevirdiğimde önerdiğim çok sayıda terim yerleşti ve bugün yaygın olarak kullanılıyor. DSM-5 için önerdiğim terimlerin de zamanla oturacağını düşünüyorum, daha iyi seçenekler olursa, kitabın izleyen baskılarında bunları değiştirebileceğimi hep belirtiyorum. DSM-5'i yayımlar yayımlamaz, öneri ve eleştirilerini almak üzere, örnek kitapları birkaç öğretim üyesi arkadaşşıma gönderdim. Beni en çok şaşırtan, gelen geri bildirimlerin hiçbir ortak özellik taşıyor olmasıydı. Birinin çok beğendiğini, diğeri eleştiriyordu. Bana ulaştırılan önerilerin bir kesimini göz önünde bulundurarak kitabı son durumuna getirip yayımlattım, zaman içinde giderek olgunlaşacağını düşünüyorum.

Bu arada, bilim dilinin Türkçe olmasına çok özen gösteren Sayın Prof. Dr. Orhan Öztürk'ün eleştirilerini okuyunca doğrusu çok şaşırdım. Eleştirilerinin çoğuna katılmak olanaklı değil. Yanıt vermeye, daha yazısının başlığından başlamak

istiyorum. Eleştiri yazısının başlığının çok uygun olmadığı kanınındayım. Yazının başlığı “DSM-5 Türkçe Çevirisi Üzerine” idi, oysa dilbilgisi kuralları açısından doğrusunun “DSM-5'in Türkçe Çevirisi Üzerine” olması gerekir diye düşünüyorum.

Sayın Öztürk'ün katılmadığım eleştirilerini birkaç başlık altında toplamak istiyorum. Bunlardan birincisi, sözcüklerin tek tek geri çevirisini yapmaya kalkışmış olması... Sözelimi, geçerlilik güvenilirlik çalışmalarında, yapılan tam cümle çevirinin geri çevirisi yapılarak, doğru anlamı vermiş mi diye sınırdır. Ancak hiçbir tek sözcüğün anlamı, geri çevirisi yapılarak sınırdır. Bunun nedeni, bir sözcüğün her dilde birden çok anlama gelebilmesindedir. Sözelimi, “hot” sözcüğü sıcak anlamında da Türkçe'ye çevrilebilir, acı anlamında da Türkçe'ye çevrilebilir, azgın anlamında da Türkçe'ye çevrilebilir. “This soup is very hot” cümlesini, yerine göre “Bu çorba çok sıcak” ya da “Bu çorba çok acı” diye çevirebilirsiniz. Yerine göre her ikisi de doğru olabilir. Ancak bütün bir cümleyi değil, tek bir sözcüğün geri çevirisini yapacak olursanız, anlam kaymasına neden olabilirsiniz. Bu örneği sürdürecektir olursak, sıcak olarak çevirisi yapılan sözcüğü üçüncü anlamı (sözelimi azgın) üzerinden geri çevirecek olursanız “This soup is very horny” diyebilirsiniz ve çok büyük bir anlam kaymasına neden olarak çevirinin doğru yapılmadığını öne sürebilirsiniz. Özetle söylenecek olursa, sözcükler bütün dillerde birden çok anlama gelebilirler, cümlenin bütünlüğü bozulmayarak, bütün bir cümlenin geri çevirisi yapılarak doğru çeviri yapılmış mı sınırdır, ancak tek bir sözcüğün geri çevirisi yapılarak doğru çeviri yapıp yapılmadığı sınırdır. Türkçe üzerinden başka bir örnek verecek olursak, çalmak sözcüğü Türkçe'de 13 değişik anlama gelmektedir. Türkçe'den İngilizce'ye yapılacak bir çeviride, bu sözcük, yerine göre “to steal” olarak da, “to play” olarak da çevrilebilir. Dolayısıyla “Piyano çalıyor” cümlesinin doğru bir biçimde İngilizce'ye çevirisi “He/she plays the piano”dur. Geri çeviriyi tek bir sözcük üzerinden, ikinci anlamı üzerinde yapıp, “He/she steals the piano” dersiniz, büyük bir yanlış yapmış olursunuz. Ya da bir başkasının yaptığı

çeviriyi bu gerekçeyle eleştirirseniz, büyük bir yanlışlık içine düşmüş olursunuz. Özetle yeniden söylenecek olursa, birinci anlamı üzerinden İngilizce'den Türkçe'ye çevrilen bir sözcüğü, ikinci anlamı üzerinden Türkçe'den İngilizce'ye çevirisini yapmaya kalkarsanız, ileri derecede anlam kaymalarına neden olabilirsiniz.

Sayın Öztürk'e bu bağlamda katılmadığım önemli bir konu daha var. O da, aynı İngilizce sözcüğün, her geçtiği yerde, aynı Türkçe sözcükle karşılanması gerektiğini öne sürüyor olması... Oysa Türkçe son derece varsıl bir dildir. İngilizce'de "anxiety" sözcüğü kimi yerde kaygı, kimi yerde bunaltı, kimi yerde kuruntu, kimi yerde de tasa anlamına gelebilir. Kendisi, kaygı sözcüğünü doğru bulmadığını, yerine bunaltı sözcüğünün kullanılması gerektiğini öne sürüyor. Burada benim düşüncem, hangi anlamın denk düştüğüne bağlı olarak, kimi yerde kaygı, kimi yerde bunaltı sözcüğünün kullanılabilirliği. Kanımca, DSM-5 ve özellikle kaygı bozuklukları bölümü, kanıta dayalı psikoterapi yaklaşımları olan bilişsel davranışçı terapi okullarından çok etkilenmiş ve bunu ana elkitabında da açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla bilişsel davranışçı terapiler bağlamında bakılacak olursa, kaygı, üzerinde çalışılması gereken önemli bir "sağlıksız olumsuz duygu"dur. Sayın Öztürk'ün önerdiği gibi her "anxiety" sözcüğünün geçtiği yerde bunaltı karşılığını kullanacak olursak, ayrılma bunaltısı bozukluğu, toplumsal bunaltı bozukluğu, hastalık bunaltısı bozukluğu dememiz gerekir ki, bu karşılıklar kesinlikle, ne tanı bağlamında, ne de psikoterapi bağlamında söylenmek istenene karşılık gelmez. Doğru söylenme biçimleri, kanımca, ayrılma kaygısı bozukluğu, toplumsal kaygı bozukluğu, hastalık kaygısı bozukluğu denmesinin nedenini, bilişsel davranışçı terapi odaklı dergilerde, son yıllarda bu konuda yapılan çok sayıda çalışmada bulabiliriz. Kendisini bir "psikoanalist" olarak tanımlayan Gabbard'ın, yayın yönetmenliğini yaptığı "Treatments of Psychiatric Disorders" adlı kitabın, 2014 yılında yapılan beşinci baskısında, yukarıda saydığım ruhsal bozuklukların yanı sıra ne denli çok ruhsal bozukluğun tedavisinde bilişsel davranışçı terapi yaklaşımlarının önerildiğini görmek, bu bağlamda çok çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Psikiyatride, kanıta dayalı bilişsel davranışçı psikoterapi yaklaşımlarının giderek daha çok kullanıldığı günümüzde, kullanılan terimlerin de olabildiğince bu tedavi yaklaşımlarıyla uyumlu olması gerektiğini düşünüyorum.

Benzer bir durum, "functional" sözcüğü için de geçerlidir. Bu sözcük Türkçe'de işlevsel anlamına gelmektedir, ancak yukarıda da nedeni açıklandığı üzere, her geçtiği yerde işlevsel olarak çevrilemeyebilir. Eskiden yalnızca konversiyon bozukluğu olarak adlandırılan duruma DSM-5'te ikinci bir ad olarak "functional neurological symptom disorder" adı verilmiştir. Burada nöroloji belirtisine işlevsel olma anlamı yüklenmemiştir. Dolayısıyla işlevsel nöroloji belirtisi bozukluğu diye çevrilemez. Burada "functionality", genel bir işlevselliği değil, iş görme yetisiyle, diğer bir deyişle işlev görmekle

ilgili bir kavramdır. Dolayısıyla daha doğru çeviri olarak işlevgören nöroloji belirtisi bozukluğu demek daha doğru gibi görünmektedir.

Üçüncü önemli bir konu, DSM'lerin genel yaklaşımının doğru anlaşılmasının gerekliliğidir. Yaklaşık 25 yıldır bu konu üzerinde çalışan biri olarak, DSM'nin yaklaşım bütünlüğünü anlamadan terim önermenin çok doğru olmadığını düşünüyorum. Buradan, eleştiri konusu olan "specify" sözcüğüne geçmek istiyorum. DSM-IV'te "not otherwise specified"ı "başka türlü adlandırılmayan" diye çevirmiştik, çünkü DSM-IV'te birtakım bozukluklar adlandırılıyor, bu bozukluklar için tanı ölçütlerini karşılamayan benzer bozukluklar "başka türlü adlandırılmayan" başlığı altında değerlendiriliyordu. Oysa DSM-5'te yine birtakım bozukluklar adlandırılıyor olmakla birlikte, ana tanıların dışında kalan bozukluklar iki alt kümede değerlendiriliyor. Bu tanı başlıkları "other specified" ya da "unspecified" başlıkları altında ele alınıyor. "Other specified" başlığı altında birtakım tanımlar yer almakla birlikte, bunlar ana tanı başlığı olarak değerlendirilmiyor, bunların hepsinin dışında kalanlar "unspecified" başlığı altında değerlendiriliyor. Dolayısıyla "other specified" başlığı altında yer alan tanımlar yine de tanımlanmış tanımlar oluyor. Buradan olmak üzere, Türkçe çevirilerinin "tanımlanmış diğer" ve "tanımlanmamış" olması gerekiyor. DSM'nin yaklaşımı bunu gerektirmektedir. Oxford İngilizce sözlüğüne bakacak olursak, "specify" sözcüğü de birden çok anlama gelebilmektedir. Yerine göre İngilizce eşanlamlıları olarak "name", "identify", "define", "describe" verilmektedir. "Specify" sözcüğü de, yerine göre, belirlemek anlamına gelebilirken, yerine göre tanımlamak anlamına da gelebilmektedir. Dolayısıyla "other specified"da "tanımlanmış diğer" anlamına gelirken, "specifiers"da "belirleyiciler" anlamına gelmektedir. Burada da, tek bir sözcüğün, bilmem kaçınıcı anlamı üzerinden geri çevrilmesinin anlam karışıklığına ve dil yoksulluğuna yol açabileceği bir kez daha açıkça görülmektedir.

Sayın Öztürk, "Persistent depressive disorder" tanısı için "süreğiden depresyon bozukluğu" denmemesi gerektiğini, bunun süreğenliği (kronikliği) çağrıştırdığını söylüyor. Bunu çağrıştıırıyorsa tam belirtilmek isteneni yansıttığını söyleyebilirim. Çünkü DSM-5'in, yakında Türkçe'si de yayımlanacak olan ana kitabında açık bir biçimde şöyle denmektedir: "Bu bozukluk DSM-IV'te tanımlanmış olan süreğen depresyon bozukluğu ile distimi bozukluğunun birleşimidir." Dolayısıyla yapılan eleştiriyle, çeviride kullanılan terimin çok uygun düştüğü belirtilmiş olmaktadır...

Çözülme (dissosiyasyon) bozuklukları için yapılan çevirilerde dissosiyatif amneziye unutkanlık çözülmesi denmesi ya da kaçış çözülmesi teriminin kullanılması da eleştirilmiş. Kanımca, burada vurgulanması gereken çözülmenin (dissosiyasyonun) olması, unutkanlık ya da kaçışın olması değildir. Unutkanlık çözülmesi ya da kaçış çözülmesi derken unutkanlıkla giden çözülme ya da kaçışla giden çözülme demek istenmektedir,

çünkü “kimlik çözülmesi bozukluğu” tanısında olduğu gibi odaklanılması gereken ana durum çözülmenin varlığıdır. Bunların yerine, Sayın Öztürk’ün önerdiği gibi “çözülme unutulması” ya da “çözülme kaçıışı” diyecek olursak, kimlik çözülmesine de “çözülme kimliği” dememiz gerekir ki, bu da bizi doğru anlamı vermekten çok uzaklaştırır.

Dördüncü önemli bir konu, Sayın Öztürk’ün bilim dili Türkçe olmalı derken, eleştirilerinin ardından önerdiği seçeneklerin Türkçe olmamasıdır. Önerdiği sözcükler arasında ket vurmak, hafif gibi sözcükler Arapça kökenli sözcüklerdir; zorlama Farsça kökenli bir sözcüktür; anormal Fransızca kökenli bir sözcüktür. Sayın Öztürk “kannabis” yerine kenevir demiş olmama da nedense karşı çıkıyor ve yerine Arapça kökenli bir sözcük olan esrar denmesini istiyor. DSM-5’te kenevir ya da kenevir türevleri bir madde kümesini yansıtmaktadır ve kullananlar arasında, çok değişik adlarla anılan, çok sayıda (bugün için bilinen 10’un üzerinde) maddeyi kapsamaktadır. Son zamanlarda sık karşılaştığımız, “bonzai” ya da “jamaika” gibi, yapay olarak üretilen benzer türevleri bile vardır. Dolayısıyla DSM-5’in madde ile ilişkili bozukluklar bölümünde yer alan ana başlıkları, bir küme olarak görmek yerine, tek bir madde türüne indirgemek doğru olmadığı gibi, bunlara da olabildiğince Türkçe karşılıklar bulmak gerekir diye düşünüyorum.

Sayın Öztürk, “withdrawal” sözcüğüne karşılık olarak, yoksunluk yerine, bırakma, kesme, kesilme sözcüklerinden birinin kullanılmasını öneriyor. Oysa yoksunluk ile bırakma arasında önemli bir ayrım vardır. Bağımlılık yapan bir madde yoksun kalınırsa birtakım belirtiler ortaya çıkabilir, ancak bağımlılık yapmayan bir ilaç, yoksunluk belirtileri çıkmadan kesilebilir ya da bırakılabilir (“discontinuation”). Bağımlılık biliminde bu ikisi arasında önemli bir ayrım vardır. Bu ayrımın özellikle göz önünde bulundurulması gerekir. Buradan olmak üzere, kimi zaman, her sözcüğün bire bir sözlükteki karşılığını kullanmaktansa, ilgili bilim dalında karşılık gelen anlamını kullanmanın daha doğru olduğu düşüncesindeyim.

Yazısında, “major” sözcüğü için önerdiğim Türkçe “yeğîn” sözcüğüne de karşı çıkmakta, ancak karşılığında bir sözcük önermemektedir. Yeğîn sözcüğünün, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde; birinci anlam olarak zorlu, katı, şiddetli; ikinci anlam olarak baskın, üstün anlamına geldiği belirtilmektedir. Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü’nde de üstün, kuvvetli, şiddetli, baskın anlamlarına geldiği bildirilmektedir. Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü’nde de güçlü, ağır, yüklü anlamına geldiği bildirilmekte ve “Senin derdin pek yeğîn” diye örnek bir cümlede kullanılmaktadır. Ayrıntılı bir araştırma yapılacak olursa, bir Diyarbakır türküsünde de “Arkadaşlar benim derdim yeğindir, ciğerimde fitil işler düğümdür” diye bir dizinin geçtiğini de görürüz. Uzun süreli araştırmalarımdan sonra “major” sözcüğü yerine yeğîn sözcüğünün kullanılmasını öneriyorum. Tutarsa kullanınız, tutmazsa yeni bir karşılık arayışına gireriz.

Sayın Öztürk depresyon sözcüğünü, kimi yerde depresyon diye bıraktığım, ancak “depressif mood” yerine de “çökkün duygudurum” dediğim için eleştiriyor. Depresyon sözcüğü İngilizce’de, hem bir hastalığa, hem de bir duyguya karşılık olarak kullanılmaktadır. Çeviri yaparken şizofreni, mani, depresyon, panik atağı, fobi, deliryum gibi çok yerleşik tanı adlarını değiştirmeyi, en azından bu aşamada, uygun görmedim. Dolayısıyla bir tanı olarak depresyon geçtiğinde yerleşik bu terimi kullandım, bir duygu olarak depresyon geçtiğinde, buna çökkünlük demeyi, “depressif mood” yerine de “çökkün duygudurum” demeyi yeğledim. Dolayısıyla burada bir tutarsızlık olduğundan söz edilemez.

Buradan olmak üzere Sayın Öztürk’ten ayrıldığıım beşinci önemli konu, kendisinin yaptığı önerileri “doğru” olarak nitelmesi, başkalarının yaptıklarını ise “yanlış” olarak görmesidir. Eleştiri yazısında sık sık “doğrusu budur”, “bu yanlıştır” gibi deyişler kullanmış. Buradan, “Ben söylüyorsam doğrudur” gibi dayatmacı bir yaklaşım çıkıyor. Ben, kişi olarak, DSM’nin çeviri sorumluluğunu taşıyor ve birtakım terim önerilerinde bulunuyorum, bu önerilerimi de olabildiğince Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Tarama Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağzıları sözlüğü gibi değişik Türkçe sözlük kaynaklarına başvurarak yapıyorum, ama yine de önerdiğim her yeni terimin bir öneri niteliğinde görülmesini, daha iyi bir karşılık bulunması durumunda bunun dilbilgisi gerekçeleriyle birlikte açıklanarak bana iletilmesi ya da bilimsel bir tartışma ortamında kabul edilmesi durumunda, kitabın her yeni baskısında değiştireceğimi hep söylüyorum. DSM’lerin önceki baskılarında da benzer bir yol izledim. Özetle söylenecek olursa, benim yaptığım öneriler “en doğru”ları olmak durumunda değildir, yalnızca öneri niteliği taşımaktadır. Yine de Prof. Dr. Orhan Öztürk’e, zaman ayırarak, yaptığım çeviri için öneri ve eleştirilerde bulunmasından ötürü teşekkürlerimi iletiyorum.

Sonuç olarak, çeviri sırasında bilim dilinin Türkçe mi olması gerektiğine, yoksa yabancı kökler ve/ya da eklerle oluşturulan terimlerle mi olması gerektiğine içtenlikle karar vermemiz ve bunun için büyük özen göstermemiz gerektiğini düşünüyorum. Örnek olması açısından, son zamanlarda yapılan bir duyurudan bir cümleyi buraya taşımak istiyorum. Verilen eğitimin amaçları arasında “Yaşanması muhtemel zorluklara karşı terapistin müdahalesinin role playlerle öğrenilmesi” sayılmış!.. Bir cümlede kullandığı dokuz sözcükten yalnızca üçü Türkçe olan ve yabancı sözcüklere Türkçe ekler ekleyen bu duyuruya kimsenin tepki göstermemesini anlamakta doğrusu güçlük çekiyorum. Daha kapsamlı dil tartışmalarını başka ortamlarda yapmak üzere, bilim dili kendi anadili olmayan toplumların özgür düşünmelerinin de engellendiği düşüncesinde olduğumu burada özellikle vurgulamak istiyorum...

Saygılarımla,

Prof. Dr. Ertuğrul Köroğlu,
e-posta: ekoroglu@hyb.com.tr
Boylam Psikiyatri Hastanesi, Ankara.